3. Sinteză. **Relaţia de trei termeni.** Graiurile din Moldova de nord şi din Ardealul vecin prezintă o formă *vig* (< magh. *vég*[216] ‘capăt, sfîrşit’, cuvînt folosit cu sensul ‘val, sul de pînză’). În Moldova, acest cuvînt se rosteşte *žig*. De aici, prin falsă regresiune, se modifică modul de articulare, ajungîndu-se la *ĝig*, spiranta devenind semioclusivă. Este foarte probabil ca falsa regresiune ă fi fost operată în urma diferenţelor relevate la contactul cu o altă normă, în contextul în care vorbitorii au devenit conştienţi de caracterul regional al acelei rostiri şi au considerat că ea trebuie îndreptată[217].

Substantivul *vin* se pronunţă, pe o arie destul de întinsă, din centrul şi nord-estul Transilvaniei cu diferite fonetisme: *g’in*, *žin*, *yin*[218]. Conştienţi de neadecvarea formei la norma îngrijită, cei ce tind spre această normă, ori puşi în situaţii de comunicare în care consideră că trebuie să vorbească supravegheat, şi care au propensiune spre africate (despre care va fi vorba mai jos), operează o falsă regresiune socotind că, aici, rostirea cu africată este cea literară („corectă”). Este posibil ca, uneori, orientarea să se producă şi în funcţie de un grai geografic apropiat[219]. Se observă că, uneori, vorbitorii normei regionale cunosc

---

[216]V. Tamás sv. *vig*, de asemenea, GD, p. 301, precum şi Viciu *Colinde*, p. 201, unde apare forma *jig*.

[217]Tot astfel apar forme precum *ĝiţăl* < *žiţăl* < *viţel* (în nordul Moldovei) după modelul *geană* > *žanâ*, *genunchi* > *ženunchi* (pentru aceste forme vezi Philippide OR II, p. 180, precum şi NALR Moldova, hărţile 28 şi 55).

[218]V. OR II, p. 188. Astfel de fonetisme sînt greu localizabile în puncte foarte precise. D. Merceş, în *Porecle din Buneşti (Fălciu)*, în BIFR VII-VIII, p. 304-309 menţionează exemplul *ĝişină* „pronunţie locală a lui *vişină*, devenit mai întîi *ghişină*” (p. 307).

[219]Pentru chestiunea evoluţiilor *ĝ* > *ž* şi invers, v. printre altele Arvinte *st. cit.* p. 4b-6a. Aici trebuie amintită şi o formă precum *gerebie*, pentru *jerebie*, semnalată în GD, p. 195, în Siret şi considerată „grafie hipercorectă” (p. 196). *Jerebie* ‘delniţă’, ‘bucată de pămînt (proprietate individuală) ieşită cuiva la sorţi’ are ca etimon vsl. *žrebii*, *žrebŭ* (v. Scriban, 713b), de asemenea, v. *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo–române 1374–1600*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981 (red. resp. Gh. Bolocan), unde sv. *jirebie* se dă sensul ‘bande de terre’. Cuvîntul apare şi astăzi sub forma antroponimului *Jereghie*, *Jireghiu* (pentru acesta din urmă v. I. Iordan, *Dicţionar al numelor de familie româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 267b). În CB apare în textul slavon **жрѣбиѥ**, tradus ‘sorţi’ (10/16-17, 13/6-7 etc.). Este

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

cel puţin o formă pe care „trebuie” să o ocolească. Dacă aceea aparţine normei altei regiuni, atunci ei se vor raporta la norma pe care o cunosc cel mai bine (a lor) şi care le-ar putea furniza o formă corectă. Acesta este un caz de hiperdialectalism. Existenţa anumitor relaţii între diferitele sunete şi foneme, precum şi posibilitatea trecerilor în ambele sensuri (evident, unul fals), par a fi întrevăzute de vorbitor, însă comportamentul său lingvistic (faptul că, în cele din urmă, optează pentru forma greşită), indică un ridicat grad al confuziei de care acesta este stăpînit[220]. Tot astfel se petrec lucrurile şi pentru corespondenta surdă, atunci cînd apar forme precum *ĉin*, *ĉin*– [221] < *ŝin* < *fin*. Jocul apare ilustrat şi în ALR, I, vol. 2, în h. 218 *fin* ‘filleul’, unde apar *ĉin*, *ĉin*^{i} (194, 401, 667) şi la h. 219 *fină* ‘filleule’, cu *ĉină*, *ĉin'e* (194, 401, 667). În punctele 401 şi 667 din ALR, I, vol. 1, h. 144 *şi-a venit în fire* se întîlneşte *ş-o vinit în ĉiri*. În CADE şi la Scriban, rom. *sulfină* (< lat. *sulfur*) este dat şi cu varianta *sulcină*, des întîlnită în textele populare[222] *Sulh'ină*, dat de I.A. Candrea este considerat ca rezultînd, în urma fenomenului palatalizării labialelor, din lat **sulfinus*[223]. Cît de mare poate fi confuzia în care vorbitorul se află o arată forme ca: *ĉapcă* < *şapcă*, *ĉiopîrlă* < *şopîrlă*, *ĉoric* < *şoric*[224], ori *ĉearĉeaf* < *cearşaf*, tot mai des întîlnit în zilele noastre[225], sau cele care apar la Neculce: *ĉerbet* pentru *şerbet*, ori *şfert* care cunoaşte şi varianta *ĉifert* (*ĉivert*) ‘impozit trimestrial, a patra parte din impozit’, unde se vede cum şuierătoarea, din norma literară, este tratată precum sunetele provenite în urma

---

de amintit că în *Glosarul dialectal* publicat de Ştefan Paşca, la p. 42 apare, în judeţul Someş, *jirébie* ‘femeie tînără şi vioaie’.

[220]Cf. EPI, p. 77: „În rare cazuri pronunţă forma cu labiala nepalatalizată, şi atunci pare a repeta un cuvînt după mine: *piĉóre* şi îndată se corijează: *t'iĉóre*.”.

[221]Pentru care vezi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 176.

[222]V. şi Alexandrina Istrătescu, *Texte populare din judeţul Prahova*, p. 165, apărut în GS, III, p. 152-174.

[223]În *Însemnări şi reacţii*, GS, III, p. 429-430, unde se dă evoluţia *h'*> *ŝ*>*ĉ*.

[224]*Ibid.*, p. 212.

[225]Cf. şi *cimpanzeu* / *şimpanzeu* (aşa apare în CDDE: **şimpanzeu*, cu etim. fr. *chimpanzé*). V. şi Hristea *Probleme*, p. 303-304, unde se dau: *ĉerbet*, dar şi *cepeleag*, *ceasla* (< fr. *chasselas*).

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

spirantizării palatalelor. Spre deosebire de aceste situaţii, aceleaşi zone ne întîmpină uneori cu forme care urmează modificări inverse, desigur, rezultat tot al unei reacţii. O formă impusă în norma literară, deşi rezultată în urma aceluiaşi fenomen, este verbul *înfiripa*. Despre aceasta, S. Puşcariu spune că reprezintă un „hiperurbanism al moldovenilor pentru *înc̆iripa*[226], care ar putea deriva din sl. č*erep* (rus. *čerepu*, rut., bg. *čerep*, cf. magh. *csérep*) 'hîrb, ţeastă, scăfîrlie' cu sens iniţial ironic 'a drege (de mîntuială) o oală spartă, adunînd la un loc hîrburile ei'[227]. Procesele care au avut loc în acest caz par a indica faptul că memoria a atras în jocul analogiei o serie de alte transformări. De regulă, vorbitorul se comportă ca şi cum ar cunoaşte legile fonetice care se împlinesc prin rostirea sa. Dar atunci cînd încearcă să acţioneze conştient face analogii greşite căci uită, ori nu cunoaşte o realitate fundamentală: de la forme diferite se poate ajunge, prin evoluţie fonetică, la o singură formă, după cum fluxuri sonore identice pot evolua divergent[228]. Astfel, o formă populară poate avea, pe lîngă un corespondent literar, unul fals, creat prin aplicarea analogică a unei legi fonologice. În jumătatea nordică a Moldovei, *f* + — > *ŝ*: *fier* > *ŝer*, *fiu* > *ŝiu*[229]. În cealaltă jumătate, evoluţia aceloraşi forme s-a oprit la *h'ier*, *h'iu* căci *f* + — > *h'*. Dacă în jocul confuziilor a intrat şi *fir*, ceea ce este foarte probabil, dat fiind sensul formei în discuţie (la nivelul sugestiei, căci se înfiripă ceva din elemente puţine şi firave), atunci este posibil la traseul urmat de această formă, la nivel fonetic, să fi trecut şi prin cel urmat de *fir*, dar în sensul celălalt, adică suferind mai întîi o spirantizare după care a urmat depalatalizarea. Fireşte, „depalatalizarea" era

[226]Pentru acest cuvînt v. DR II, p. 825, DR IV, p. 710-712, de asemenea, Viciu *Glosar*, p. 110, unde se dau sensurile 'a pierde putere după un morb' şi 'a se prevedea cu ceva în mare silă şi cu mare greu'.

[227]V. DR, IV, p. 712. În ceea ce priveşte etimologia propusă, mai este de reţinut că *Lexiconul* lui Miklosich glosează, la p. 1125b, ***чрѣпъ*** 'ὄστρακον', 'testa', ***чѣрепъ*** 'cranium'.

[228]În *Morfonemul*, p. 224, S. Puşcariu observă că diferite „legi fonologice" pot genera (pot avea ca rezultat) aceeaşi formă, ceea ce conduce la confuzii.

[229]Fireşte, cu precizarea esenţială făcută de Gh. Ivănescu, în *Problemele*, p. 158.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

întemeiată, cea care a corupt iniţial forma fiind evoluţia fonetică[230]. Forma *înc̑iripa* evoluează aşadar, la **înŝiripa* (precum *cer* ‘caelum’> *ŝer*), după care este tratată ca una provenită în urma palatalizării labialelor; subiectul a „redat” limbii forma cu labiala „refăcută”. Neştiind că la spirante se poate ajunge atît prin evoluţie de la palatale cît şi de la africate, vorbitorul, al cărui sistem fonetic cunoaşte atît labiale, cît şi africate se poate afla în dilemă ori de cîte ori ajunge la asemenea „intersecţii” avînd de exprimat o opţiune. Ca formă inexistentă în „memoria limbii”, aceasta s-a putut impune şi datorită faptului că fonetismul nu contravenea normei literare. Schimbarea fonologică a fost sprijinită şi prin mecanismele care acţionează în cadrul etimologiei populare.

Lucrurile pot fi mai uşor observate prin studierea unor evoluţii aparţinînd ariilor lingvistice ale Moldovei, unde forme precum *ceară*, *cireşe* cunosc rostirile *ŝeară*, *ŝireşe*. Acestea pot suferi false regresiuni ajungînd la forme cu labiodentală: *feară*, *fireşe*[231], *Fizmucă*[232], *ver* < *žer* < *ger*[233]. „Hiperurbanismele” semnalate de G. Istrate[234]: *ĉerte* pentru *fierte*, *Ĉilip* pentru *Filip*, sau invers, *s-a răfît*, pentru *s-a răcit*, *fernută*, pentru *cernută*, explicate de acesta prin confuzia *ś* < *f* + — cu *ś* < *c* + *e*, *i*[235], surprind orientarea vorbitorului în ambele direcţii[236].

---

[230]Pentru *desfira*, *resfira* v. şi Al. Graur, *Etimologii româneşti*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 148-150. V. şi Arvinte *St.lingv*. ***Gen***., p. 54b-55a, unde se discută şi se oferă o soluţie pentru verbul *a răşchira*. V. şi Puşchilă, p. 31.

[231]Pentru ambele forme vezi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 212.

[232]V. şi cazul relatat de Al. Cristureanu, în *Raportul dintre dialectologie şi antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, unde un localnic (Ibăneşti, Mureş) explică porecla *Fizmucă* purtată de un consătean: „cîn o fost la şcoală, o vrut să zîcă domneşte *îîzmă*, da n-o zîs cum trebe” (p. 338). Din explicaţie se observă că povestitorul nu riscă o încercare de a pronunţa cuvîntul „pe domneşte”.

[233]Caz relatat de profesorul V. Arvinte, care a întîlnit această regresiune în cursul unei anchete dialectale din nordul Moldovei. Vezi şi Dumistrăcel *Influenţa*, p. 176, unde se dă forma *v—er* ‘ger’.

[234]În *Grai popular*, p. 132-150.

[235]V. şi Istrate *Nepos*, în BIFR, IV (1937), p. 50-97, unde un informator spune că „numai ţîganii grăiesc aşa” (cu *f* pentru *ŝ*), fiind vorba, de fapt, despre cei din satul vecin,

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

Cum se observă, datorită faptului că, în graiul său, *f* + —, *v* + — ajung să evolueze la *ŝ*, *ž* iar *ĉ*, *ĝ*, de asemenea, vorbitorul se vede la un moment dat la mijlocul unui lanţ, în punctul în care rosteşte spirante. Soluţiile sale reale sînt şi labiodentale, şi africate, după caz. Incapacitatea sa de a discerne corect este firească, în mare măsură, şi aceasta nu derivă doar din necunoaşterea etimologiei cuvintelor, a căii urmate de evoluţia fonetică a acestora — elemente care nu apar prea des nici la vorbitorul creditat ca instruit şi reprezentant al normei literare — ci, mai cu seamă, din identitatea fonetică a spirantelor, pe care el o stabileşte indiferent de provenienţa lor: din africate, din labiodentale, şuierătoare din norma literară. Întrucît, aceluiaşi vorbitor nu i se poate tăgădui capacitatea de a observa că respectivele sunete din vorbirea sa (şi din norma regională căreia îi aparţine) au drept corespondente în norma-etalon diferite sunete, şi nici dorinţa de a pătrunde în norma literară, rezultatele operaţiilor pe care acesta le efectuează trebuie puse pe seama unor analogii greşit operate.

Faţă de forme precum *feară* ori *fireşe*, prezenţa unor astfel de modele în conştiinţa vorbitorului şi relaţia acestora cu africatele şi palatalele este evidentă în *rahilă* ‘durere internă’[237]. Relaţia cu *racilă* nu ridică probleme, curios este doar faptul că această formă apare într-o arie lingvistică ferită de astfel de oscilaţii, aşadar acest *h'* s-ar datora ocolirii tocmai a unui *ĉ* presupus ca rezultat al regresiei din evoluţia *f* > *ŝ*, la un vorbitor palatalizant (la care se înregistrează *h'incă*, *g'ine*, *zg'iera*, *înk'iedicat*, *să lik'ise*, *vorg'im*, *n'iros*, *n'ierea* etc, v. p. 113, 114). Acest vorbitor reacţionează, poate, la *raŝilă*, dar nu spre *ĉ*, căci ar vrea, probabil, să ocolească un *ĉ* fals, fenomen de a cărui existenţă poate avea cunoştinţă, în consecinţă se va direcţiona către palatală. Are

---

locuitori cu care relaţiile nu erau prea amicale. Fireşte, „ţîganii” recunoşteau cum grăiesc şi, dincolo de acelaşi răspuns pe care l-au dat şi cei din satul vecin, şi unii şi ceilalţi erau convinşi de „corectitudinea” graiului lor.

[236]Este revelator, în acest sens, ceea ce se petrece în cazul împrumutului din maghiară, *hition*, care poate aprea atît sub forma *vition*, cît şi *gitiuană*, *žitiuon* (v. Tamás, sv. *hition*).

[237]Semnalat de Alexandrina Istrătescu în GS IV, nota 67 şi textul CXII, p. 113.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

loc aşadar, o schimbare a modului de articulare, de la semiocluzie la constricţie, precum şi a locului de articulare. Vorbitorul se poate orienta diferit reacţionînd la eventualele corecţii ce-i sînt aduse (v. mai sus), comportîndu-se ca şi cum nu ar cunoaşte fonetismele formelor din norma spre care tinde, doar fonetismele caracteristice acesteia în general.

Exemplele de pînă acum prezentate pot fi clasificate în două mari grupe. O primă clasă conţine forme care, în limba literară, în urma acţiunii legilor fonetice, prezintă labiale, şi în care, după schimbările fonologice, apar africate, cealaltă, dimpotrivă, prezintă forme cu africate în norma literară, formele cu labiale apărînd în urma falselor regresiuni. Ceea ce, în mod firesc, lipseşte conştiinţei în aceste situaţii este adaptarea raţionamentului analogic la condiţiile particulare ale fiecărei forme, cunoaşterea evoluţiei lor. Calea evoluţiei fonetice şi reglajul prin deprinderile majorităţii a fost călăuza cea mai sigură în mediile neinstruite. Normele lingvistice reprezintă în fapt nişte mijloace prin intermediul cărora se ating nişte scopuri, care sînt valori în general. În acest context, normele constituie un ansamblu de modele aplicate, care se extrag treptat din experienţă, din observaţie şi care se restructurează continuu, înţelegerea reciprocă a membrilor comunităţii care utilizează aceleaşi reguli (percepute şi asumate) fiind o condiţie esenţială a valabilităţii normei, a coeziunii lingvistice — şi sociale în general[238]— a acelei colectivităţi. În acest sens, norma literară înseamnă instaurarea altor reguli[239], încercările de acces la aceasta, dar pe căi improprii generînd „greşeli". Trebuie menţionat faptul că orientarea într-o direcţie sau alta nu se face neapărat în urma excluderii, consecinţă a unui raţionament, a celorlalte posibilităţi. Este posibil ca vorbitorul să fie orientat de forţa unei tendinţe impuse de organele articulatorii, pentru care respectivul context să reprezinte împlinirea unor tendinţe favorizate de deprinderile articulatorii. Cu toate acestea, se poate considera că nu acest factor este cel aflat la baza unor

[238]Norma este doar una dintre componentele normei sociale, care funcţionează ca un comportament colectiv şi care se edifică istoric şi social.
[239]Cf. Ivănescu, *Storia*, de asemenea cele spuse de acelaşi savant în *Istoria* p. 13-15.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

asemenea operaţii. Modelul pe baza căruia are loc orientarea poate fi presupus de către lingvist doar atunci cînd cele două opţiuni cu posibilităţi egale de a se realiza sînt împiedicate de intersectarea cu alte paradigme, fenomene fonetice ori de influenţa unei forme asemănătoare. În principiu, apariţia, la acelaşi vorbitor, a ambelor opţiuni în cuvinte diferite, dar în contexte identice, arată că orientarea nu ţine de tendinţe şi deprinderi, ci este conştientă, dar fără a conduce la închegarea în mintea acestuia a unor paradigme complexe, care să cuprindă toate cuvintele. Opţiunea se orientează în funcţie de interdicţii urmărind analogii făcute numai separat, pentru fiecare caz particular, aşadar nesistematice.

În legătură cu fenomenul aici discutat se cer făcute unele observaţii. Hărţile 3 (*piele*), 34 (*bărbie*), 39 (*piept*), 40 (*şira spinării*), 53 (*ureche*), 55 (*picior*) 57 (*genunchi*), 67 (*chior*), 69 (*ştirb*), 71 (*şchiop*), 83 (*înghit*), 84 (*sughiţ*), 85 (*suspină*), 87 (*scuip*), 92 (*scarpin*), 243 (*deochi*), 295 (*priveghi*), din ALR, evidenţiază aria din centrul Transilvaniei, faţă de cele din jur, din punctul de vedere al rostirii africatei prepalatale surde (este cazul care va fi analizat aici). Faţă de obişnuitele rostiri cu *k'*, întîlnite în Moldova, din punctul 556 se dezvoltă o zonă de forma unui triunghi dreptunghic cu deschiderea spre centrul ariei nordice, cuprinzînd punctele 227, 259, 268, 217, 215, 214, cateta mică trecînd prin zona localităţii Cluj, unde încep rostirile cu *pt'*. În acest triunghi, formele care în Moldova suferă palatalizarea trecînd la *k'*, se rostesc cu *ĉ*/*pĉ*. Constatarea este întărită de studiul hărţilor 1891 (*pieptăn*, *piepteni*), 1854 (*adăp*, *adăpi*), 1857 (*scap*, *scăpi*), 1907 (*se apropie*, *ne apropiem*), 2067 (*să piară*), 2138 (*pierdut*), din ALR s.n., vol. VII, care indică pentru aceeaşi zonă (punctele 365, 228, 219, 260) aceeaşi rostire cu *ĉ*/*pĉ*. NALR Moldova prezintă pentru aria nord-vestică a zonei anchetate forme avînd africată pentru palatală: *păduĉe* pentru *păduche* (h. 15), *ĉ'or*, *ĉuoară* pentru *chior*, *chioară* (h. 9), *unĝii* pentru *unghii* (h. 84), *ženunĉ* pentru *genunchi* (pl.), (h. 86), *cu coada uoĉului* (h. 24) pentru ~ *ochiului*[240]. La acestea se pot adăuga

[240]V. şi ALR, I, h. 18 *albul ochiului*.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

datele oferite de hărţile 2 (*cruce*), 3 (*ceafă*), 4 (*geme*), 5 (*picior*), 6 (*gingie*), 7 (*tu mănînci*), 34 (*negi*), 35 (*dulce*), anexate la LR II, şi corelînd aceste date între ele[241], se pot avansa unele ipoteze.

În zona amintită, palatalelor din graiul moldovenesc, ori celor din norma literară, le corespund africate, iar acolo unde cea din urmă prezintă africate, această arie lingvistică prezintă fricative, ca în Moldova de nord. Ceea ce atrage atenţia este faptul că formele conţinînd aceste sunete par a fi fost tratate nediferenţiat: indiferent de provenienţa lor (din norma literară sau nu) şi indiferent de etimon (cu *k'* sau *pi*). Astfel, se înregistrează atît *ĉele* (*pĉele*) pentru *piele* (mold. *k'iele*), cît şi *şĉop* pentru *şchiop*[242]. Forme de acest fel, cu *pĉ*, *ĉ* pentru *pi* > *k'* apar şi în ALR, II, h. 81 (*pipernicit*), unde apare răspunsul *împĉilit* (pct. 365), *mpĉil'it*, *ĉilă* (pct. 219), *mpĉil'it* (pct. 260), alături de forma corectă din punct de vedere etimologic *împilit* (pct. 53) şi *o-mpilit* (pct. 27)[243]. De asemenea, tot în ALR II, h. 295 (*piron*) apar forme cu *k'* în sudul Moldovei, *pĉ*, în punctele 260, 219, 365, 228, spre vest apărînd *t'*. Vorbitorii nu au pretenţia de a vorbi literar, ci doar corect, şi o fac din punctul de vedere al normei lor. În aceste situaţii norma literară nu este prezentă ca reper în mintea vorbitorilor; există doar ideea de corectitudine, socotită după normele ce guvernează graiul local. Ar fi greu de susţinut că rostirile avînd *ĉ*, *ĝ*, pentru *k'*, *g'*, reprezintă, cel puţin iniţial, reacţii la rostirea celor ce palatalizează labialele; dar se poate susţine că, analogia, şi reacţia generează un fonetism care trece şi asupra formelor ce prezintă palatale în norma literară, unde a fost chiar „refăcută" labiala; apoi, că pentru formele care prezintă africate în

[241]Situaţia din celelalte volume ale ALR nu necesită o prezentare specială, fiind aceeaşi.
[242]Cf. EPI, p. 117-118, unde, la Prundul Bîrgăului, anchetatorul întîlneşte şi *pĉiuă* alături de *piuă*. Cf. Vasiliu, unde se prezintă forme precum *bĝiduşîi* pentru *ghiduşii*, (în ALR, II, MN [2662] *Caua*, la întrebarea: „Cu ce speriaţi copiii, ca să nu se poarte rău? Cine ziceţi că vine?", se înregistrează, în punctul 219: „bod'a (=ŝeva hîd ca *bĝiduşu*)", *ĝilesc* pentru *ghilesc* (p. 199), unde este vorba despre verbul, de origine slavă, *a bili*, pentru care v. Scriban, p. 196b, Papahagi, *Dicţionarul*, sv *bilescu*, Mihăilă *Dicţionar*, p. 195; în *Epica populară din judeţul Argeş*, în GS, V, p. 217-299, Alexandrina Istrătescu raportează „Faţa de *bilealã*..." (p. 233).
[243]În CADE, în dreptul verbului *împili*, al doilea sens dat este 'a pipernici'.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

norma literară s-ar fi acceptat fonetismele care circulau şi în Moldova (ori la care se ajunsese prin evoluţie independentă), apărînd astfel o cale de evitare a formelor celor mai rebarbative şi diferenţiind între palatale şi africate. Cu toate acestea, este posibil ca, în aceste situaţii, totul să nu fi fost decît jocul evoluţiilor fonetice, o chestiune de tratament şi nu una de reacţie[244]. Pe de altă parte, este dificil de ignorat o confuzie din Ps.S.[245], aflată în plină desfăşurare, deoarece apare atît *cierzi* pentru *pierzi* (11/5-6), cît şi *pai* pentru *ce-ai* (19/17). Confuzia între *t*, *d*, *k'*, *g'* şi *t'*, *d'* la *ĉ*/*ć*, *ĝ*/*g'*, petrecută în unele arii vestice ale teritoriului dacoromân, a fost observată şi discutată de mai mulţi isorici ai limbii şi dialectologi. Dacă E. Petrovici atribuie acest fapt contactelor lingvistice, în ultimă instanţă, influenţelor străine[246], N. Mocanu[247] pare să sugereze că explicaţia influenţelor străine nu este decît un refugiu, o pondere demnă de luat în seamă necesitînd explicaţia prin acţiunea factorului conştient. Această ultimă explicaţie este susţinută cu argumente solide într-un studiu mai vechi[248]. După o prezentare concisă a situaţiei din aria de vest, însoţită de o critică a opiniilor emise asupra chestiunii[249], autorul arată că aceste fenomene nu decurg din evoluţii fonetice caracteristice subdialectului bănăţean. Tratamentele care se înregistrează în această zonă sînt următoarele: rostiri de tipul *t'ag*

[244]V. Adrian Turculeţ, *Palatalizarea labialelor **f**, **v**, la **s(i**, **z(i***, în ALIL, t. XXXI (1986-1987), A. Lingvistică, p. 263-278, unde se discută forme precum *ĝiu* pentru *viu*, *ĝiţăl* pentru *viţel*, *ĝermi* pentru *viermi*, *ĉerbinţeală* pentru *fierbinţeală*, *o ĉi fost* pentru *o fi fost* considerîndu-se că *ŝ*, *ž* evoluează la *ĉ*, *ĝ* ca rezultat al „încrucişării unor sisteme fonetice de tip maramureşean şi moldovenesc", avîndu-se în vedere, ca pe un factor favorizant, şi influenţa dialectelor vecine poloneze şi ucrainene (p. 268). Ipoteza influenţelor străine rămîne dificil de demonstrat şi, ca în multe situaţii, nenecesară. În ceea ce priveşte termenul *încrucişare*, acesta necesită precizări riguroase, el putîndu–se referi şi la aceea că, între cele două arii lingvistice, au avut loc contacte şi reacţii. V. şi Uriţescu *Observaţii*, p. 162-165.

[245]Ediţia I. Bianu.

[246]V. Petrovici *Depalatalizarea*.

[247]V. Mocanu, p. 184-185.

[248]V. Uriţescu *Observaţii*.

[249]Este vorba despre trecerile *t* (*t'*), *d* (*d'*) la *k'*, *g'* în jumătatea de nord a Banatului şi de trecerea *k'*, *g'* la *ć*, *đ* [(*ĉ*) (*ĝ*)] în două arii vecine, bine delimitate (p. 162).

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

pentru *cheag* s-au păstrat o vreme, coexistînd cu forme în care palatalele s-au menţinut nealterate, după care se ajunge la rostiri de tipul *ćag*. Întrucît confuzia dintre *t'*, *d'* şi *k'*, *g'* nu era generalizată, reacţia împotriva fonetismelor de tipul *t'ag* conduce la regresiuni în urma cărora apar forme de tipul *cîrk'iţă*. Reacţia zonei (auto)izolate este evidentă în acest caz. Condiţiile în care reacţia se produce sînt date de interferenţa a două fenomene şi a trei stadii. Primul stadiu este vechi, cel de-al doilea se referă la un fonetism comun celor două arii, dar pentru categorii diferite de contexte, stadiul al treilea decurgînd din primul, dar în zona conservatoare evoluţia fonetică nu a ajuns la el: dacă *k'ag* > *t'ag*, înseamnă că *cîrt'iţă* trebuie rostit corect *cîrk'iţă*, toate acestea pentru a nu se ajunge la rostiri cu africată *ć*, posibile dar incorecte aici din perspectiva graiului[250].

Raportarea la forme de tipul *sugîţ* < *sughiţ*, apărute, probabil, în urma unei tentative de ocolire a formei cu spirantă (*sužiţ*)[251], arată că, din punct de vedere articulatoriu avem a face cu o schimbare succesivă a modului de articulare (oclusiva devine spirantă), după care, păstrîndu-se locul de articulare (devenit prepalatal din palatal), se trece la semiocluzie. Dar în aria respectivă, *ŝ* şi *ž* sînt respinşi dacă apar din palatale (cum se întîmplă în Moldova de nord) şi acceptaţi dacă se folosesc pentru africate (tot ca în Moldova de nord). Pe de altă parte, africatele se folosesc în formele în care apar în Moldova spirante provenite din palatale, la rîndul lor, acestea provenite din labiale. Această ultimă rostire, însă, se înregistrează şi în cazul în care norma literară prezintă palatale.

Hărţile lingvistice arată că, de regulă, pentru forme care cunosc mai multe fonetisme în diferitele arii lingvistice, isoglosele sînt oblice. Într-un sens, fiecare arie lingvistică reprezintă un bloc relativ unitar ce poate reacţiona la interacţiunea cu cele din jur. Normele ce se instituie conştient se constituie reacţionînd — cel mai ades prin respingerea normelor celuilalt. Pe de altă parte, reacţia cea mai puternică nu se

[250]Pentru această chestiune v. şi I. Pătruţ *Velarele*.
[251]V. ALR I, h. 84 şi 83 (*înghit*).

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

produce atît faţă de rostirile (evoluate cîteodată) ale celor din jur[252], cît în vederea ocolirii „tarelor" proprii, fiind lesne de observat cum tocmai „tara" graiului este zona în care se manifestă de obicei aceste false regresiuni[253]. Hipercorectitudinea apărînd şi din dorinţa de a intra în rînd, dar cu vorbitorii a căror normă are prestigiul recunoscut — o evidenţiere pozitivă aşadar[254] —, reacţia cea mai puternică se va produce la simpla confruntare a modelului cu punctul cel mai slab al normei aspirantului, sau spre a proteja punctul cel mai susceptibil de a fi modificat. Evoluţii precum *ŝeară* > *feară*, ori *ŝin* > *ĉin*, pentru *ceară*, respectiv *fin*, indică o anumită incoerenţă la nivel general. Ceea ce ştie vorbitorul cu siguranţă este faptul că spiranta nu poate fi „corectă" (de aici şi *şapcă* > *ĉapcă*)[255], certitudine de la care începe un joc al analogiilor care îl orientează pe acesta[256]. Orientarea se poate face şi în funcţie de „greşeală", iar analogia poate servi ca reper. Autocorectarea informatorilor, atestată de atlasele lingvistice şi relatată de anchetatori, uneori la sugestia ori sub influenţa acestora din urmă, este semn că, după conştientizarea formelor, există posibilitatea apariţiei oscilaţiilor

[252]Reacţie motivată mai ales de percepţia subiectivă dată de deprinderea cu anumite succesiuni de sunete.

[253]A. Lombard chiar arată că analogia atacă în punctul în care întîlneşte rezistenţa cea mai mică (Lombard, p. 76-77), v. şi Dumistrăcel *Fonetisme*, p. 377.

[254]Pentru evidenţiere pozitivă şi prestigiu vezi, spre exemplu, Luciano Canepari, *art. cit.*, p. 93.

[255]*Şapcă* nu poate fi tratat precum *ŝireşe* întrucît şuierătoarea este dură în primul caz neputînd fi orientată spre labială, dar v. şi ĉ*urcele* pentru *surcele* (în sudul Moldovei), formă firească dacă se are în vedere că africata conţine implicit un element palatal, sau *să schepe* pentru *să scape*, în nordul Ardealului.

[256]V. şi *ceaţă* > *s'aţă* ori *încrucişat* > *încrusişăt*, *ulcior* > *ulŝor*, *ciolan* > *ŝolan*, atestate de NALR Moldova. De asemenea, v. exemplele din Istrate *Grai popular*, p. 143. S. Puşcariu, în DR VII, p. 1931-1933, consideră că forme de acest tip sînt „explicabile prin Moldova şi Ardealul de Nord", autorul acordînd conştiinţei un rol primordial în apariţia unor astfel de forme. În ceea ce priveşte substantivul *ĉapcă*, v. şi Zamfira Mihail, *Despre regionalismul* ***şapcă*** *şi neologismul omonim*, în ALIL, t. XVII, 1966, p. 143-150. În acest articol, care pare a arăta că situaţia cuvîntului discutat este deosebit de complexă, la nivel semantic mai ales, apare forma care, probabil, rezultă în urma unei hiperregresiuni într-o zonă restrînsă din Moldova şi este greu de spus exact dacă ea se datorează unei influenţe străine.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)

la contactul cu o normă superioară[257]. Existenţa acestor oscilaţii este semn al unor procese analogice operate pe o bază nu mereu sigură pentru vorbitor şi pe baza mai multor termeni de comparaţie şi a mai multor repere.

4. Reacţii la fenomenul velarizării. Generalităţi. Constatate ca o prezenţă masivă în limba literară — care înregistrează un amestec de forme velarizate şi nevelarizate — dar şi în unele graiuri, formele cu vocale velare sînt numeroase deoarece velarizarea s-a produs pe mai multe căi, evoluţiei în cauză supunîndu-i-se mai multe sunete. Confuziile care pot apărea la aceste nivele sînt mult mai mari, vorbitorul nereuşind să opereze toate modificările în sensul început şi cerute de logica actului său[258]. Aşa cum *v* din *viclean* nu are temeiuri etimologice, tot astfel, urmaşul *eradico* nu impune — sub acelaşi aspect — un *i* în prima silabă. Fără a nega rolul contextului fonetic, care este

[257]Pentru această chestiune v. Dumistrăcel *Influenţa*, p. 204-222, unde se fac nuanţări utile asupra mai multor fenomene pe care le implică apariţia fonetismelor din categoria celor pînă aici prezentate. Pentru conştienţa informatorilor şi reacţia faţă de prezenţa acestor fonetisme, v., la acelaşi cercetător, p. 211-212, 217. De asemenea, A. Avram, *Cu privire la cronologia transformării în africate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL, 1979, 3, p. 199-214, mai ales la p. 202-205. De asemenea, v. ALR s.n., h 1965 (*vorbesc*); în p. 605 apar *vorb'esc* k *vorg'esc*. În sfîrşit, M. Sala, în *Remaques*, notează cazuri precum *cartof'* [k] *cartóh'i* (196/123), *fir* [k] *şir* (96/250) şi *vite* [k] *g'ite* (121/172) (p. 197) prin care se atestă autocorectarea informatorului care, din teama de a nu emite o formă hipercorectă, revine pe terenul solid al certitudinilor normei sale; v. şi nota 216.

[258]Din această perspectivă, studiul textelor vechi este de natură să indice o distribuţie destul de curioasă a formelor cu velare. Contextele velarizante sînt numeroase — sub aspectul rezultatelor — numai dacă situaţia este privită în ansamblu deoarece, pe arii lingvistice, se observă că există „preferinţe", doar anumite contexte de la nivelul întregului producînd velare într-o anumită arie lingvistică, în vreme ce alte asemenea contexte nu acţionează velarizant asupra vocalei palatale. Datorită specificului chestiunii, prezentarea materialului a fost făcută diferit decît pentru fenomenul anterior discutat. Discutarea aspectelor care apar aici va urma alte criterii, în funcţie de caracterul justificat sau nu — din punct de vedere etimologic — al regresiunii operate şi urmînd o anumită ordine a sunetelor implicate.

BDD-B1-05 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-08 17:04:07 UTC)